

ЕВОЛЮЦИЯ НА ЛИНГВИСТИЧНАТА ПРОБЛЕМАТИКА

Стефана Димитрова

THE EVOLUTION OF LINGUISTIC ISSUES

Stefana Dimitrova

Abstract: *This publication discusses the evolution of linguistic issues. This research process is based on a change in the approaches and methods of analysis of linguistic facts. Sometimes this leads to the denial of authoritative theories and the emergence of new schools and directions of linguistic thought. The evolution of linguistic issues is a necessary condition for the development of linguistics and its gradual convergence with other human sciences.*

Key words: *evolution of linguistic issues, new approaches, new trends in linguistics, linguistic architectonics, enlargement of linguistic space.*

<https://doi.org/10.46687/EBNA2201>

През последните няколко десетилетия излязоха много публикации и се четат в няколко вуза, включително и от мен, теоретични курсове на тема „Актуални проблеми на съвременната лингвистика“. Самото название на темата показва, че тя е свързана с еволюцията на лингвистичните идеи, със смяната на изследователските парадигми. Актуални проблеми има във всяка научна област и това е естествен резултат от нейното развитие и от интелектуалното състояние на обществото, в което тя е позиционирана. Понякога това води до заблудата, че на всяко стъпало по спиралата на научните идеи лавинообразно възникват все нови и нови проблеми, неизвестни на учените от по-ранните етапи. А всъщност картината до известна степен се променя, ако внимателно се вгледаме в историята на езикознанието. Без да отричаме появата на нова проблематика, трябва да признаем, че повечето от разработваните сега въпроси вече в дълбока древност са вълнували умовете на езиковедите и философите, но предлаганите от тях отговори почти никога не ни удовлетворяват. Затова и все по-често в различни научни трудове се среща максимата на Карлос Кастанеда „Нещата не се променят. Човек просто променя начина, по който ги вижда“. Всъщност и като говорим за дълбока древност, ние все още не знаем кога точно е възникнала нашата наука. Дълго време се е смятало, че тя се е зародила в Древна Гърция някъде около VI-ия век пр. н. е. По-късно се изяснява, че езикознание в Индия е имало вече вероятно към XII-ия век пр. н. е., а през втората половина на XX-ия век стана широко известно, че 4 000 години пр. Хр. шумерите не само са имали писменост, но и са създали първата известна в света граматика. Учените в шумерския свят не могат да бъдат наречени езиковеди според съвременното разбиране на термина. Те, естествено, оставят много нерешени въпроси за конструктивните и типологичните особености на езика си, но важното е, че ни дават основание сега на базата на съвременните типологични теории да го отнесем към ергативно-абсолютивните езици, в които думата съществува като глобална лингвистична единица, въпреки че обикновено е едносрична и създаваща комфорт за пораждаване на аглутинативни формации (вж. по този въпрос Gamkrelidze, Ivanov 1984). От казаното дотук може да се направи изводът,

че шумерите са наблюдавали езиковата реалност доста откъснато от говорещия човек и са извели закономерности от различни езикови равнища, предимно морфологичното, дериватологичното и синтактичното.

По всичко личи, че още в зората на езикознанието е било невъзможно наблюденията над езика да бъдат напълно откъснати от говорещия човек. Пак от шумерската граматика научаваме, че шумерският език е имал две разновидности, базирани на звукови различия. Едната от тях е открита в сакрални текстове, посветени на богини, и е била позволена само за женското население. Втората разновидност е била достояние само на мъжете и абсолютно забранена за жените. Следователно, наред с фонетичните описания намираме и намек за явлението, наречено много по-късно, в първата половина на XX-ия век от Мери Хаас мъжки и женски диалект (Haas 1964).

Доколкото можем да съдим по описанията не само на шумерския език, но и на други езици, използвани от древните цивилизации (акадски, еламски, хамитски, китайски и мн. др.), към тях се оформя един предимно статуарен подход, който по нещо напомня сегашните синхронни изследвания.

Всичко казано дотук показва, че развитието на лингвистиката не е толкова в обогатяването на нейната проблематика (макар че този факт не може да се пренебрегва), колкото в актуализацията на тази проблематика. Този процес се наблюдава буквално на всички равнища на описание. В по-нататъшното изложение ще бъдат показани някои от зоните, в които споменатата актуализация се реализира и в резултат на това самата лингвистична проблематика съвсем осезаемо се видоизменя и модифицира. Подборът на материала там е продиктуван от личното ми убеждение, че именно в тези зони най-релефно изпъква промяната в разбирането за адекватност и релевантност на подходите и схемите за дескрипция на езиковия материал. С други думи, основната цел на тази разработка е да бъде показано, че актуализацията на лингвистичната проблематика означава преди всичко промяна в методите на описание и тълкуване на лингвистичните факти с цел постигане по-прозрачна верификация на направените констатации и повишаване на обяснителната им сила.

След изясняването на факта, че езикът е многопластово явление и че превръщането му в линейна реч е сложен процес, дълго време се е считало, че тук се наблюдава само движение отдолу нагоре, т. е. от градивните единици на едно равнище се образуват градивните единици на друго равнище, че от фонемни алофони се изграждат морфемите, от морфемите лексемите, от лексемите словосъчетания и т. н. до пораждаване на текстови формации. И едва в началото на XX-я век се изяснява напълно, че самото изграждане на тези текстови формации се диктува от горе надолу, т. е. от определено комуникативно намерение, което се реализира чрез селекция на семантими, които ние извличаме от семантичната си памет и организираме линейно. Следователно възниква въпросът за двойната векторна ориентация на изграждането на речевите съобщения. Оттук неминуемо следва едно постепенно, но напълно осъзнато преориентиране на вниманието на лингвистите от езиковия материал към говорещата личност. Това преориентиране бива образно определено от Андре Мартине като сравнение на езикознанието с описание на инструмент, за който не се знае как работи, а би трябвало да бъде описан в действие. По аналогичен начин реагира и Николай

Иванович Жинкин, като пише, че досегашната лингвистика описва не говорещия, а мълчащия човек.

Този процес на извличане на езикови средства от семантичната памет на човека и на по-нататъшното им линейно организиране най-добре се наблюдава в дериватологичните процеси, в резултат на които се пораждат нови езикови единици. Тези нови езикови единици са плод на определени прагматични решения и могат да се разглеждат като прагматичен продукт. По този въпрос вече съм споделяла свои наблюдения и размисли в ИБЕ, затова тук ще бъдат отбелязани само някои от най-съществените моменти, свързани с него. Общоприето е да се мисли, че изграждането на езикови форми зависи от структурата на езика, от заложените в нея конструктивни възможности. И едва ли може да има съмнения по този въпрос. Но съвсем наскоро, в началото на ХХI-ия век, Маргарита Гиро-Вебер (Giro-Veber 2015: 32) обърна внимание на факта, че изграждането на нови езикови форми се диктува и от семантично-прагматични закони, които все още се нуждаят от обяснение. Тя отбелязва, че във всички славянски езици зад комбинаториката на глаголните представки се крият определени семантични забрани и ограничения, например всички продуктивни вторични префикси, каквито и частни значения да имат, се характеризират с една обща семантична черта – те не могат да отразяват пространствени отношения (срв. бълг. *поизпокарали се*, *позамислили се*, *поплакали си* и др.). Дори префикси с изконно пространствени семи от типа на *пред-* във вторична позиция ги губят, напр. *предполагам*, *предразполагам*, *предупреждавам*, докато в първична позиция могат да ги запазят, напр. *предшествам*, *предвождам*. Изразяването на темпорални значения с помощта на вторични представки е доста ограничено. Те могат да показват лимитиране на действието/ процеса във времето: *поприказвахме си*, *поразходихме се*; начало на действието: *занареждахме*, *забързахме се*; дуративност + финитност: *изпонаписахме*, *изпонаприказвахме (се)*. Интересно е да се отбележи, че в историята на всички славянски езици пространствените значения на префиксите са първични и те са диктували еволюцията на семантичното съдържание на тези морфеми. Тази еволюция е сложна и противоречива, но може уверено да се твърди, че при някои префикси първичното пространствено значение е било напълно изгубено, например при *по-* или *под-*: в глаголи като *погледна*, *посоча*, *помисля*, *поддържам* и *под*. не може да се открие никакъв рефлекс на пространственост. Има и други семантични характеристики и ограничения в разглежданата зона, например втората представка не може да бъде омонимична на първата; тя не може да бъде десемантизирана и превърната само в елемент на езиковата техника, напротив, винаги има някаква семантична и често дори прагматична натовареност; втората представка е много често наситена с ярки стилистични нюанси, докато за първата това не е характерно, тя е обикновено неутрална от стилистично гледище; в глаголи като *по-пре-гледам* *по-* и *пре-* по никакъв начин не могат да бъдат омонимични; в глаголи като *по-пре-калявам* първата представка *пре-*, линейно заемаща втора позиция, има само квантитативно значение, а втората *по-*, линейно заемаща инициална позиция, има безспорна стилистична функция, която в контекста може да бъде нюансирана по различен начин – да изразява насмешка, снизхождение, пренебрежение, маловажаване на определен факт.

Трудно е лингвистичните области да се градираат по степен на теоретична сложност и многопластовост, но все пак ще си позволя да отбележа, че изследователските подходи в синтаксиса отдавна започват да се разделят и отдалечават един от друг в зависимост от проблематиката, която се намира в центъра на вниманието им. Във връзка с това Леонид Степанович Бархударов (Barkhudarov 1976: 6) набелязва 3 етапа в развитието на синтактичната теория: традиционен, структурен и генеративен. След тях набира сила етапът на семантичния синтаксис, който сравнително бързо реализира възможностите си и частично потъва в забравата. Тук много важен е актуализаторът *частично*, защото в езиковата реалност и в науката за езика нищо не изчезва безследно. Споменатите етапи фактически пораждаат нови и нови въпроси, с разработката на които се заема съвременната постгенеративна когнитивна парадигма в езикознанието. Това става възможно само поради факта, че в науката вече е натрупан и систематизиран огромен материал, който започва да се приема за даденост. При зараждането си синтаксисът се оформя като наука, изучаваща законите и правилата за изграждане на синтагми, словосъчетания и изречения. Отначало той изпълнява чисто лингвистични задачи. Ролята на идеален обект се приписва на който и да е флективен език, базиран на схемата субект – предикат. Този модел създава една интересна изследователска перспектива, свързана с възможността да се изхожда и от някакъв диаметрално противоположен в типологично отношение език, например от език с базова топикова схема. Той позволява да се извършват най-различни разширения на лингвистиката, но, образно казано, взема и своите жертви – дихотомичните, трихотомичните и др. опозиции започват да губят всякаква релевантност. Преминал в зоната на формалната логика, синтаксисът изследва връзките в определен формален език. Прекрачил границата на информатиката, синтаксисът се превръща в съвкупност от правила за писане на даден програмен език. Това са само отделни примери за факта, сполучливо и точно обобщен от Томас Кун (Kun 1996). Кун твърди, че измененията в научните парадигми са изменения във фундаменталните за предшестващите периоди интерпретации. В хуманитарните науки, където е особено силна терминологичната инерция и речникът на описанието не подлежи на радикални промени, се ревизира не толкова концептуалният апарат, колкото стилът на опериране с базови концепти. С тях се моделират процесите на пораждаване и възприемане на речевите съобщения в синхрония и диахрония, т. е. на процесите, образуващи предикационните вериги и формиращи цялостната система от равнища от фонемите до дискурса, равнищата на Езика с главна буква и на неговото отрицание. Така нареченото отрицание на Езика е фактически отрицание на старата представа за универсалното изграждане на съобщения със средствата на всички живи езици. Новото виждане е породено от нови знания. Оказва се, че съществуват огромни множества езици, неразполагащи с думи – такива са аморфните езици от групата америнд, които числено превъзхождат многократно европейските езици. Оказва се, че съществуват езици, в които изказите се изграждат от топик и коментар, едно разчленено единство от две несъгласувани части. Такъв е например китайският език. Така коренно се промени разбирането за структурата и се оформи една тенденция на все по-силното ѝ противопоставяне на системата, за която говори Фердинанд дьо Сосюр. Структурата означава вече не единство, а членение и дълбинност. А това

от своя страна поражда едно онтологично противоречие, което се забелязва при различните опити за определяне на лингвистичния статус на дълбинните структури, това толкова привлекателно при появата си понятие, предложено от Ноам Чомски.

Засиленото внимание към отделните езикови категории и техния лингвистичен статус възроди интереса към симетрията и асиметрията в езика, която е свързана преди всичко с нарушаването на дихотомичния принцип в езиковата архитектурата. А самият дихотомичен принцип се базира на наличието на двусъставни опозиции (гласни – съгласни, говорещ – слушач, определеност – неопределеност и др.). Не е трудно да се забележи, че повечето опозиции не се състоят от равни по обем и функционална релевантност части. Категорията число например има във всички (или поне във всички добре описани) езици един немаркиран, изходен член и това е единственото число; единственото число доминира във функционален план, употребява се по-често и дори може в синекдохичните формации да замества множественото число (*Пиперът узря, а слънчогледът още не е*). При това тук единственото число не е представено във вид на някакви събирателни имена (*народ, население, хор, оркестър*), а замества обозначенията на разчленени множества, т. е. изема семантичното основание на формите за множествено число.

Колкото по-нагоре се издигаме по лингвистичните равнища, толкова повече дихотомичният принцип избледнява. В морфологията той е силно нарушен от наличието на съществителни от групите *Pluralia* и *Singularia tantum*, от употребата на редица глаголи само в свършен или несвършен вид (срв. *мигна* и *вяхна*), от синекдохичната замяна в числовите форми (*Зърното вече зрее*), от нивелирането на квантитативността в случаи от типа *небе // небеса, тяло // телеса* и т. н. Това нивелиране напоследък получава в ежедневно общуване нечувани размери. Именно от разговорната реч дойде несъществуващата в недалечното минало форма *дебат* на думата, която се отнасяше строго към групата *Pluralia tantum* и се произнасяше само като *дебати*. Друга форма на нивелирането, възникнала отново в разговорната реч, е „удвояването“ на множественото число на думи, дошли от други езици, например *медии* като множествено число на формата *медия*, която в изконния си вариант сама по себе си е в множествено число. Същото се наблюдава с *памперси, легенси* и мн. др. На синтактично равнище едва ли може да се говори за дихотомия при простите и сложните изречения, защото все повече езиковеди започват да тълкуват самите сложни изречения като организирани по специфичен начин набори от прости изречения. Откриването на дихотомии на лексикално и текстово равнище е свързано повече с желанието от някои изследователи, а не с действителното положение на нещата. Там езикът функционира в триизмерно и дори полиизмерно пространство.

От средата на 90-те години на миналия век лингвистиката започна да обвързва езиковите единици и лингвистичните факти не толкова с отношенията им в системата и структурата на езика, колкото с функциите им в дискурса. Би било неправилно в този случай да се говори за смяна на обекта на описанието. Лингвистите говорят вече за смяна на модуса на описанието. Това означава, че правилата за групиране и прегрупиране на езиковите факти се пренасят в дескрипцията на синтагматиката на смисловите единици.

Интересно е да се отбележи, че в проблемната зона на езикознанието в световен мащаб много често се наблюдава едновременна и еднотипна актуализация, предлагана от учени, които не се намират в пряк контакт и още повече в зависимост един от друг. И обикновено се случва така, че преформулирането и пренасочването на изследователските принципи се приписват само на някои от тези учени. Няма съмнение, че основната парадигма на ХХ-ия век е структурализмът. Най-често се твърди, че Емил Бенвенист и Ноам Чомски са създателите на новата версия на структурализма, в която централният „герой“ на лингвистичната теория не е фонемата, а изречението. Това твърдение е истинно, но не е пълно, което го прави некоректно. Защото заслуги в това отношение имат и много други учени, между които са и Майкъл Халидей, и Владимир Звегинцев, и Роман Якобсон, комуто лично аз бих приписала пионерската роля. Всички тези лингвисти и изследователите от тяхното обкръжение придават на структурализма онзи динамизъм и творчески аспект, които явно не му достигат в началния етап и които го превръщат в една твърде разклонена и нееднородна теоретична парадигма. Разбира се, тя има обединяващи оси, пронизващи творчеството на всички докоснали се до нея. Една от тези оси е убеждението, че говорещият, реализирайки фонемите в звукова форма, използва рутинни схеми, недопускащи вариации, поради което не езикът, а самият говорещ е в ролята на механизъм. Това твърдение кореспондира с известната фраза на Мартин Хайдегер „Не говориш ти, говори езикът“. Не всички лингвисти са толкова категорични. Майкъл Халидей (Holliday 2002) прави опит да намери междинните пространства между езика и речта и оперира с такива понятия като регистри, жанрови подсистеми, стилистични блокове и т. н. Линията на Чомски е уникално явление в езикознанието. То може да се определи като преодоляване на структурализма в рамките на самия структурализъм, отличаващ се с безспорен атомизъм и стремеж към своеобразна подреденост, обхващаща както фактите на езика, така и фактите на теорията. Натъкваме се на една непосилна задача и сме свидетели на сериозен кризисен за структуралния подход момент. Той намира отражение в ревизията на много структурални постулати, преди всичко на разбирането за езиковите универсалии и за функционалната им значимост в локутивните и илокутивните процеси. Постепенно езикът започва да се разбира не като подредено множество елементи, а като контекстно зависими необлигаторни модели за използването им. И тук вече се посипват първите силни удари по концептуалната рамка на Женевската школа, приемана доскоро едва ли не като Библия на съвременното езикознание. Езикът вече не се разглежда като система от системи, а като множество дискурсивни практики. Актуализацията на лингвистичната проблематика, преориентирането на изследователските интереси, формулирането на нови подходи започва външно да прилича на война. Сравнително младата наука лингвистика на текста отстъпва място на лингвосемиотиката, претендираща за разширено семиотично тълкуване на текста. Сега вече комуникативният процес се изследва не толкова на базата на нашумелите комуникативни ситуации и на отделни, така старателно разработени в прагматичните направления речеви актове, а някак по-глобално, в рамките на неговата (на комуникативния процес) нарастваща семиотична комплексност. Все повече се говори за описанието на езика като отражение на познанието и

самопознанието. Това е една от насоките, която е убедително представена и у нас главно от колеги от Великотърновския университет – Стоян Буров (Burov 2004) и Мария Илиева (Pieva 2021).

Ако доскоро се говореше само за еволюцията на лингвистичните идеи, сега преобладава интересът към така нареченото парадигмално развитие на лингвистиката. За един от първообразите на този интерес може да се смята книгата на Юрий Сергеевич Степанов „В триизмерното пространство на езика“ (Stepanov 1985), защото споменатото парадигмално развитие на лингвистиката се приема за триизмерно, базирано върху три категории, отразяващи егоцентричния характер на езика: номинация, предикация и егореференция. Както се вижда, вниманието на изследователите все повече се насочва към субективния момент в речупотребата. Номинацията се тълкува като разгърнато, разширено посочване на факта, а това по един съвсем естествен начин я обвързва с дейкиса – една *par excellence* субективистична категория. Предикацията се свързва с понятието възможен, интенционален свят, различаващ се принципиално от света на екстенционалите. Излишно е да се доказва, че в рамките на комуникацията поне засега не е очертана по-субективна зона от възможния свят. Егореференцията се обвързва със саморефлексията и с решаващата роля на личната гледна точка на говорещия. Актуализацията на лингвистичната проблематика не върви равномерно в трите направления. Като своеобразен център на динамичния структурализъм се очертава предикационната концепция, предлагаща прилагането към анализа на езиковите явления на един строго очертан подход, според който езиковите категории и единици по дефиниция се разглеждат като процеси или резултати от процеса на някакви последователни структурни преобразувания. Въвеждането на задължително изискване за последователност доведе до поставянето на въпроса за научните сюжети в лингвистиката и за тяхната проблематизация. В тази област особено важен принос имат трудовете на Елена Самойловна Кубрякова (вж. Kubryakova 1995, 1997) и нейните ученици.

Едно по-внимателно вглеждане в развитието на различните науки през ХХ-ия и ХХІ-ия в. ще ни покаже нещо доста неочаквано, но като тенденция забелязано от редица велики учени още в средата на миналия век. Макс Борн през 1957 г. (вж. Born 1963: 227) твърди, че съществуват някакви общи ментални тенденции, които се променят много бавно и формират определени философски периоди, отличаващи се с характерни идеи във всички сфери на човешката дейност, в това число и в науката. Именно от средата на ХХ-ия век се променя отношението на много философски школи към естествения език. Известна теоретична преходност може да се търси в твърдението на логическите позитивисти, издигнали в култ емпиризма, че за опознаване на света са необходими наблюдаеми доказателства, подплатени с онзи рационализъм, който е базиран на строги математически и логико-лингвистични епистемологични конструкти. Но постепенно лингвистичната компонента започва малко по малко да отпада и това дава основание на Юрий Степанов в края на миналия век, а по-точно през 1998 г., да констатира: „Създава се впечатление, че философите заразиха лингвистиката с вируса на недоверие към естествения език“ (Stepanov 1989: 125).

Недоверието към естествения език има много прояви и дори изброяването им в един кратък наратив би прозвучало наивно. Но все пак не

можем да подминем терминологичните нововъведения, които са пряк резултат от това недоверие. В последно време извънредно широко започна да се използва терминът хуманитарни технологии. Обемът на това понятие не може да се приеме за добре дефиниран. Предполага се, че той би трябвало да бъде индивидуално интуитивно тълкуван или просто разбираен по най-различен начин. Това в известен смисъл е логично, защото под хуманитарни науки сега се подразбират всички науки за мисленето и поведението на човека. Една от задачите на използването на хуманитарните технологии е изследването на реалните и измислените обекти. Преведено на един по-познат лингвистичен език, това означава сериозни занимания с лингвистиката на лъжата, с художествената измислица, с ролята на въображението и интуицията в езиковото общуване. Но сама по себе си лъжата във всичките си варианти не е обект единствено на лингвистиката. С нея се занимават все повече и повече логици, философи, изкуствоведи, писатели. Карлос Кастанеда (Castaneda 1999: 72) подчертава, че реалните обекти не допускат никаква амбивалентност на описанието. За разлика от тях измислените обекти се отличават с известна непълнота и по друг начин се характеризират с каквито и да било признаци. По-обобщено казано, съвременното езиковзнание признава, че твърденията за реалния и за измисления свят са коренно различни по характера си предикации. Бари Милър по свой оригинален начин „узаконява“ това убеждение със заглавието на една добила огромна популярност статия „Може ли измисленият герой наистина да съществува?“ (Miller 1999: 108). И отговорът е не, защото измислените обекти са онтологично неопределени. В художествения текст трябва да се търси псевдореференция, а дискурсът там според Юрий Степанов е специфична употреба на езика за изразяване на особена менталност и особена идеология, което води до активизация на определени езикови черти и в края на краищата до изграждане на особена граматика и особени лексикални правила (Stepanov 1995). През втората половина на ХХ век във философията и наукознанието се извършиха сериозни промени. Те бяха свързани с възникването на научното направление, определяно като световно междудисциплинарно движение и наречено от немския физик Херман Хакен синергетика. Синергетиката е свързана с установяването на връзка между естествените и хуманитарните науки с цел смяна на научната парадигма и осъществяване на радикална промяна в осъзнаването на света. Тогава учени от различни школи и направления обърнаха поглед към така наречените необратими процеси и заговориха за тяхната конструктивна роля. Това никак не се съгласуваше със статичното разбиране за езика само като система или система от системи. Важно беше да се отговори на въпроса защо тези толкова стройни на пръв поглед системи не са вечни и какво става с тях, че те могат да се превърнат в своята противоположност. Особено интересна в това отношение е теорията на Иля Пригожин за дисипативните (разпръскващи се) системи, които са обект на физикохимията. Разглеждайки отворените системи, които се характеризират с неустойчиво равновесие, Пригожин извежда нелинейни характеристики на необратимите процеси. Тук аналогията с езиковите системи е безспорна – те също са отворени, извършващите се в тях необратими процеси стават пред очите ни и – най-важното, езикът, който при превръщането си в реч по дефиницията има линеен характер, фактически се променя нелинейно, защото когнитивните структури на

мозъка, осигуряващи тези промени, имат не линеен, а многопластов характер. Така в езиковата система възникват флукутации – случайни отклонения от инвариантното значение, които могат да се превърнат във фактор, насочващ глобалната еволюция на системата. Ние днес приемаме определението на езика като саморегулираща се система, а това означава само едно, че фактически приемаме идеята за нейното пренареждане чрез флукутация. В рамките на различните теории на системите в материалния свят възниква и идеята за самоорганизация на системата. За да бъдем точни, трябва да признаем, че пред науката за езика в частност и пред общата теория на системите все още стои въпросът за изграждането на теоретичен модел за описание и обяснение на феномена саморегулация. В езикознанието са изказвани редица идеи, които вероятно ще подпомогнат изграждането на този модел. Към тях се отнася виждането, че езикът е не само отворена, но и неравновесна система, защото асиметрията в него играе огромна роля. Изучаването на закономерностите в еволюцията на отворените неравновесни системи показва спонтанното възникване в тях на определена нова подреденост. Именно тя се нарича самоорганизация на системата, която се противопоставя на разпадните процеси. В езикознанието разпадните процеси се наричат дисипация. Доста често дисипацията се оказва безсилна пред самоорганизацията на системата. В езика тази самоорганизация се осъществява преди всичко благодарение на наличието на езикови модели (patterns) на всички равнища.

Иля Пригожин е създател на теорията за дисипативните структури (Prigozhin 2000). Той прави връзка между естествените и хуманитарните науки и дава мощен тласък за смяна на научната парадигма и за радикална промяна в осъзнаването на света. Неговата парадигма обхваща освен точните и всички науки за човека. Тя ни разкрива сложния свят на необратимостта и вътрешната случайност, на нестабилността и фактически може да бъде разглеждана като глобално продължение на частната теория на Микола Крушевски за езиковите загуби. Иля Пригожин недвусмислено заявява, че нестабилността е съществен и абсолютно обигаторен признак на природната организация като цяло и на човешката природа в частност. Според него се наблюдава не единично раздвояване (бифуркация) в системите, не малки промени в техните параметри, а цели бифуркационни каскади. Ние като българи разполагаме с много убедителен материал, който е свързан напр. със загубата на редуцираните през XIII в., с ликвидацията на отворената сричка, с акцентологичните промени, свързани с измененията в акутовата и циркумфлексната интонация и т. н.

В резултат на всички тези процеси възникват нови, непредсказуеми макроструктури, които трудно се прогнозират. Затова може да се твърди, че бъдещето на езика като цяло е непредсказуемо. Човешката креативност в използването на езика се вплита в общата креативност на природата и индивидуалните способности на говорещите тук се оказват много съществени и важни.

Погледът към езика като мощно средство за комуникация и взаимно влияние е породил въпроса за неговото място сред другите прояви на човешката менталност. Първите твърдения, свързани с този въпрос, носят отпечатък на една сантиментална наивност, но важното в случая е друго – опитът да се открият в различните езици различни отражателни свойства, които доказват

формулираната през Средновековието теза, че езикът е вместилище на духа. Арабите имат следната поговорка: „Мъдростта на римляните е в техните мозъци, на индийците във фантазията им, на гърците в душата им, а на арабите в езика им“. Не по-малко наивно звучат и първите средновековни европейски дефинитивно неартикулирани твърдения за езика като вместилище на духа. Но във връзка с тях се наблюдава един интересен факт. Пак в Европа, но вече през XIX век, Вилхелм фон Хумболт, използвайки същата терминология, изрича знаменитата си фраза „Езикът на народа е неговият дух и духът на народа е неговият език и човек трудно може да си представи нещо по-тъждествено“ (Humboldt 1836//1960). И тук вече не може да се търси никаква наивност, защото става дума за преосмисляне на терминологията и за промяна в обема на отделните понятия в зависимост от позицията на наблюдателя. Казаното от Хумболт се отнася до начина на мислене на даден народ и най-яркото доказателство за това е мощното неохумболтианско направление в езикознанието, представено в Германия преди всичко от школата на Лео Вайсгербер, най-ярката школа на немския, а може да се каже и на европейския ментализъм от първата половина на XX век (вж. напр. Weisgerber 1958).

Неохумболтианството има две основни разновидности – немска и американска. И двете се развиват в рамките на менталистките теории в езикознанието, но разликата е преди всичко в ракурсите на наблюдение. Немските неохумболтианци наблюдават преди всичко ролята на родния език за формирането на човешката личност и нейната социализация, американските учени насочват вниманието си предимно към различните възможности на езиците от америнд, обусловени от специфичната сегментация на действителността във всеки отделен жив език. Но като цяло неохумболтианството очертава един широк ракурс на наблюдение, свързан с вглеждането в потенциалните възможности на езика, в неговата творческа функция и в криптотипните му характеристики. В рамките на този ракурс езиковедите нееднократно се обръщат и към теорията на изкуството. Това сближаване има своята предистория още от епохата на романтизма от края на XVIII – началото на XIX в., когато в една странна, но много елегантна и красива симбиоза се сливат романтизмът в изкуството и историзмът в езикознанието. Споменатият ракурс е характерен почти за цялото европейско езикознание, в Русия е свързан с имената на Александър Христофорович Востоков (Vostokov 1820) и Александър Матвеевич Пешковский (Peshkovskiy 2001).

През XIX в. в Русия се очертава много категорично един друг ракурс на езиковедско наблюдение. Той е предложен от Василий Алексеевич Богородицкий, основоположника на Казанската школа (Bogoroditskiy 1911). Свежда се до виждането за езика като двойствено явление, което обуславя наличието на граматика на говорещия и граматика на слушащия. Тази идея на Богородицкий е подхваната от Микола, известен още като Николай Вячеславович, Крушевский (Krushevskiy 1998) и намира възплъщение в неговото учение за идиолекта, което и до днес се приема безрезервно от всички лингвисти без изменения и допълнения.

Идеята за раздвояването на езика получава широко развитие в изследователската дейност на езиковеди от различни страни. Постепенно тя се прехвърля на теоретично равнище и прераства в идея за максимално

разчленяване на обекта, обезпечаващо по-детайлизирано наблюдение. Тази процедура сега е възможна само благодарение на първоначално очертания ракурс, позволяващ виждането на езика като субстанция, разположена в количествено и качествено отношение по различен начин в съзнанието на носителите. Едва ли първите менталисти са могли да си представят колко значими последици за науката за езика може да имат първите стъпки в представянето му като нееднородно за отделните носители явление. И едва ли науковците си дават постоянно сметка за пораждането на един ракурс на наблюдение от друг и за това, че всеки нов ракурс може да породи качествено нов тип изследване и по този начин да стимулира перманентния процес, наречен актуализация на лингвистичната проблематика.

ЛИТЕРАТУРА

- Barhudarov 1976:** Barhudarov, L. S. Glubinnaya struktura predlozheniya v semioticheskom aspekte. – In: Problemi sintaksicheskoy semantiki: materialy nauchnoy konferencii. Otv. Red. L. S. Barhudarov. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta [Бархударов, Л. С. Глубинная структура предложения в семиотическом аспекте. – В: Проблемы синтаксической семантики: материалы научной конференции. Отв. ред. Л. С. Бархударов. Москва: Изд-во Московского университета].
- Bogoroditskiy 1911:** Bogoroditskiy, V. A. Lekcii po obshtemu yazikovedeniyu. Kazan: Izdatelstvo Kazanskogo universiteta [Богородицкий, В. А. Лекции по общему языковедению. Казань: Изд-во Казанского университета].
- Born 1963:** Born, M. Fizika v zhizni moego pokoleniya. Moskva: Inostrannaya literatura [Борн, М. Физика в жизни моего поколения. Москва: Иностранная литература].
- Burov 2004:** Burov, St. Poznaniето v ezika na balgarite. Veliko Tarnovo: Faber [Буров, Ст. Познаването в езика на българите. Велико Търново: Фабер].
- Castaneda 1999:** Castaneda, C. Hudozhestvennyu vymysel i deystvitel'nost. Ih fundamentalnye svyazi. - In: Logos, № 3, 69-102 [Кастанеда, К. Художественный вымысел и действительность. Их фундаментальные связи. – В: Логос, № 3, 69-102].
- Gamkrelidze, Ivanov 1984:** Gamkrelidze, T. V., Vyach, Bs, Ivanov. Indoevropеyskiy yazik i indoevropеysy. Tbilisi: Izdatelstvo Tbilisskogo universiteta [Гамкрелидзе Т. В, Вяч. Вс. Иванов. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси: Изд-во Тбилисского университета].
- Giro-Veber 2015:** Giro-Veber, M. Eshto raz o dvoynoy prefiksacii glagolov v sovremennom russkom yazike. – In: Osem desyat, 29-37. Yaziki slavyanskoу kultury. Moskva [Гиро-Вебер, М. Еще раз о двойной префиксации глаголов в современном русском языке. – В: Осемдесят, 29-37. Языки славянской культуры. Москва].
- Haas 1964:** Haas, M. Men's and Women's Speech in Koasati. – In: Hojer, H. (ed.). Language and Culture in Society. New York: MIT Press.
- Holliday 2002:** Holliday, M. A. K.: On Grammar. – In: Holliday, M. A. K. Collected Writings, vol. 1. Continuum, London].
- Humboldt 1848:** Humboldt, W. von. Über die Verschiedenheit des Menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. // Gesammelte Werke, 6. Band, Berlin.
- Ilieva 2021:** Ilieva, M. Balgarinat v svoya ezikov svyat. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ [Илиева, М. Българинът в своя езиков свят. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“].
- Krushevskiy 1998:** Krushevskiy, N. B. Izbrannye raboty po yazikoznaniyu. Sost. F. M. Berezin. Moskva: Nasledie [Крушевский, Н. В. Избранные работы по языковедению. Сост. Ф. М. Березин. Москва: Наследие].

- Kubryakova 1995:** Kubryakova, E. S. Evolyutsiya lingvистических идей во второй половине XX века. Moskva: Rossiyskiy gosudarstvenniy gumanitarniy universitet [Кубрякова, Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века. Москва: Российский государственный гуманитарный университет].
- Kubryakova 1997:** Kubryakova, E. S. Yazyk prostranstva i prostranstvo yazyka. // Izvestiya RAN, seriya literatury i yazyka, t. 56, № 3, 21-31, Moskva [Кубрякова, Е. С. Язык пространства и пространство языка. // Известия РАН, серия литературы и языка, т. 56, № 3, 22-31, Москва].
- Kun 1996:** Kun, T. Obektivnost, tsennostnie suzhdeniya i vybor teorii. – In: Sovremennaya filosofiya nauki. Red. A. A. Pechenkin. Moskva: Nauka [Кун, Т. Объективность, ценностные суждения и выбор теории. – В: Современная философия науки. Ред. А. А. Печенкин. Москва: Наука].
- Peshkovskiy 2001:** Peshkovskiy, A. M. Russkiy sintaksis v nauchnom osveshtenii. Izd. 8. Yazyki slavyanskoу kultury, Moskva [Пешковский, А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Изд. 8. Языки славянской культуры, Москва].
- Prigozhin 2000:** Prigozhin, I. R. Krayat na determiniranostta. Vreme, haos i prirodni zakoni. Sofia: Heron Pres [Пригожин, И. Р. Краят на детерминироваността. Време, хаос и природни закони. София: Херон Прес].
- Stepanov 1985:** Stepanov, Yu. S. V trehmernom prostranstve yazyka: semioticheskie problemy lingvistiki, filosofii, iskusstva. Izd. 1. 1995. Izd. 2. Moskva: Knizhniy dom „Librokom“, 2010 [Степанов, Ю. С. В трехмерном пространстве языка: семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства. Изд. 1. 1995. Изд. 2. Москва: Книжный дом „Либроком“, 2010].
- Stepanov 1989:** Stepanov, Yu. S. Yazyk i metod. K sovremennoy filosofii yazyka. Moskva: Nauka [Степанов, Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка. Москва: Наука].
- Vostokov 1820:** Vostokov, A. H. Rassuzhdenie o slavyanskom yazyke, sluzhashtee vvedeniem k grammatike sego yazyka. – In: Trudy obshtestva rossiyskoy slovesnosti pri Moskovskom universitete. T. XVII, ch. XIX, Moskva [Востоков, А. Х. Рассуждение о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка. – В: Труды Общества любителей российской словесности при Московском университете. Т. XVII, ч. XIX. Москва].
- Weisgerber 1958:** Weisgerber, J. L. Die inhaltsbezogene Grammatik. Univ. Verlag. Düsseldorf.